

УДК 636.09:612.017"1960/2010"

Наталія Іващенко,
завідувач наукової бібліотеки ДНКІБШМ

Джерельна база ветеринарної імунології

Ветеринарна імунологія (ВІБ) — наука, яка вивчає несприйнятливості тварин до інфекційних хвороб — посідає одне з провідних місць серед наукових напрямів аграрної науки. На думку Р. Хаїтова, директора Інституту імунології, з 60-х рр. XX ст. імунологія все більше перетворюється на системну дисципліну — імунологію, ідеї та методи якої проникли майже у всі природничі спеціальності. Тому сьогодні за обсягом здобутих знань імунологію визнають найрозвиненішою галуззю біологічних наук. Аналіз документного потоку свідчить, що, незважаючи на досягнення українських вчених у ВІБ, комплексного джерелознавчого дослідження галузі проведено не було.

Оскільки ВІБ тісно пов'язана з науковими досягненнями суміжних наук — мікробіології, вірусології, медицини, біотехнології, друковані видання з ВІБ розглядалися у співвідношенні з ними. *Об'єктом* досліджень у статті є невідомі або частково висвітлені раніше друковані джерела із зазначеної теми. Тому *мета* пропонованого дослідження — заповнити цю прогалину, висвітлити та систематизувати джерельну базу ВІБ зазначеного періоду.

У статті виокремлені друковані видання, які посприяли розвитку ВІБ в Україні й донині застосовуються спеціалістами ветеринарної медицини у навчанні та підвищенні кваліфікації. Всі видання з імунології та суміжних з нею наук можна поділити на узагальнювальні перекладні зарубіжні дослідження, праці вчених радянського періоду та вітчизняних науковців за роки незалежної України.

Починаючи екскурс, потрібно сказати, що в СРСР за 1960—1980 рр. у галузі ветеринарної медицини було видано більше 420 книг, серед яких і "Ветеринарна енциклопедія" (1968—1976) у шести томах та "Ветеринарний енциклопедичний словник" (1981).

Огляд літератури із зазначеної теми систематизовано згідно з бібліотечною класифікацією ДСТУ 3017—95 "Видання. Основні види. Терміни та визначення" за цільовим призначенням та інформаційними ознаками — наукові, науково-популярні, навчальні, виробничо-практичні; за інформаційними ознаками — збірники наукових праць, методичні рекомендації, монографії, підручники, посібники, довідники, словники, і подано в статті у хронологічному порядку.

Наукові та науково-популярні видання. Серед наукових видань потрібно виокремити ті, що посприяли становленню і розвитку ВІБ як складової загальної імунології (ЗІБ). Змістовний матеріал містить книга С. Балашенка "Иммунные глобулины в ветеринарии" (1972). У ній висвітлено досвід виробництва імунних глобулінів для тварин у Білорусії. У 1977 р. у Соціалістичній Республіці Румунія вийшла у світ книга "Имунобиология, иммунохимия, иммунопатология", яка складалася з 19 розділів та висвітлювала майже всі напрями ЗІБ.

У науково-популярному виданні "Парадоксы иммунологии" (1983) автор В. Говалло, відомий вчений-імунолог, у доступному вигляді (у формі запитань та відповідей) подав складний відносно предмета матеріал.

Цікаво викладено його й стосовно імунології у науково-популярних виданнях В. Білай "Мікроорганізми — друзі і вороги людини" (1982) та С. Штрбанової "Кто мы? Книга о жизни, клетках и ученых" (1984).

Монографії. Серед зарубіжних монографій потрібно виділити "Основы иммунологии" У. Бойда, яка надрукована в СРСР видавництвом "Мир" у 1969 р. (м. Москва) і багато років вважається найпопулярнішою, оскільки, крім теоретичних проблем, автор детально досліджував проблеми використання досягнень імунології в діагностиці, профілактиці та лікуванні хвороб. Зазначимо, що це було вже друге перекладне видання (перше вийшло ще у 1950 р.), написане на новому матеріалі. Книги У. Бойда ще до відкриттів Ф. Бернета розкривали поняття про систему імунітету.

Важливе значення для розвитку наукових напрямів ВІБ мало видання зарубіжних перекладних монографій — "Клеточная иммунология" Ф. Бернета (1971), "Ветеринарная иммунология" У. Дж. Герберта (1974), "Иммунологические методы" за редакцією Х. Фрімеля (1979) та "Сравнительная иммунология" Е. Купера (1980).

Монографія Р. Петрова "Иммунология и иммуногенетика" (1976) узагальнює досягнення імунології за 1960—1970 рр. Вагому цінність мають розділи, присвячені функціональній оцінці Т- і В-систем у людини та природженим імунodefіцітам.

Монографії вітчизняного вченого В. Нікольського "Основы иммунитета животных" (1968) та "Инфекция та иммунитет у сільськогосподарських тварин" (1974) уміщують інформацію про етапи розвитку вчення про природну резистентність та імунологічну реактивність організму тварин. У дослідженнях вченого визначається суть інфекцій та розглядаються питання прикладної імунології.

А. Шевелєв у монографії "Противоречия иммунологии" (1978) привертає увагу дослідників до невирішених та суперечливих на той час питань — протиріч інфекційної та неінфекційної імунології.

Заслуговує на увагу книга Я. Колякова "Ветеринарная иммунология" (1986), особливе місце в якій відведено методам профілактики хвороб молодняка шляхом масової імунізації.

Підручники. Безперечну наукову цінність для навчання на ветеринарних факультетах ВНЗ мають праці Р. Петрова. Вчений був автором першого радянського підручника з імунології "Введение в неинфекционную иммунологию" (1968).

Перша ґрунтовна вітчизняна праця з імунології А. Вершигори "Основы иммунологии" вийшла у 1975 р. і декілька разів перевидавалася (1980, 1990, 2005), ставши значним внеском

у підготовку кваліфікованих спеціалістів-імунологів в Україні. Підручник містить узагальнені дані розвитку різних розділів імунології. Варто зазначити, що у підручниках із ветеринарної мікробіології матеріал щодо інфекційних хвороб та імунітету подається окремим розділом з 80-х рр. ХХ ст.

Важливе значення для навчального процесу мало видання у 1996 р. в Україні книги "Ветеринарна мікробіологія та імунологія", в якій викладається матеріал щодо механізму імунітету, його факторів та технології конструювання специфічних засобів профілактики.

Авторитетним є підручник А. Ройта, Д. Бростоффа та Д. Мейла "Імунологія", що витримав декілька видань у Великій Британії. У ньому висвітлюються теоретичні та клінічні аспекти імунології. У 1991 р. у перекладі його було надруковано в Росії під назвою "Основы иммунологии". Про популярність видання свідчить той факт, що у 2000 р. воно вийшло з доповненнями. За останні роки серед зарубіжних підручників з імунології, якими користуються студенти та фахівці біологічних і ветеринарних профілів, потрібно виділити "Основы медицинской иммунологии", одним з авторів якого є А. Ройт. У 2006 р. побачило світ у перекладі на російську мову друге видання з доповненнями.

У 2002 р. у Росії було видано книгу Р. Хаїтова, І. Сидоровича та Г. Ігнат'єва "Иммунология", яка двічі перевидавалася (2009, 2011). У ній наведені сучасні відомості з усіх аспектів побудови та функціонування системи імунітету в нормі та патології.

Важливе значення для навчального процесу мають підручники та курс лекцій, в яких розкриваються фактори резистентності, специфічного імунітету організму, імунопрофілактики захворювань, підручники з ветеринарної мікробіології та імунології, загальні підручники з імунології, серед яких і підручники вітчизняних авторів.

До цієї групи потрібно віднести і наукові методичні рекомендації та збірники, в яких досліджуються і розкриваються окремі аспекти розвитку ЗІБ та ВІБ, спрямовані на допомогу навчальному процесу.

Посібники. Напрацювання вчених у ЗІБ відображено у посібниках, якими керуються в НДІ ветеринарного профілю та на біологічних і ветеринарних факультетах. Так, видання "Иммунопрофилактика болезней животных" (1981), що стосується проблеми імунопрофілактики хвороб тварин на великих сільськогосподарських підприємствах, було актуальним, оскільки матеріал містив досвід ветеринарної науки та практики Німеччини.

Серед зарубіжних посібників потрібно виділити "Основы иммунологии" Х. Фрімеля та Й. Брока (Німеччина), який станом на 1983 р. видавався п'ять разів (у СРСР переклад п'ятого видання вийшов у 1986 р.). Матеріал викладений у посібнику лаконічно і чітко, крім того, книга представляє собою компетентний погляд на імунологічну науку в цілому.

Велике значення мало видання в СРСР у 1983 р. навчального посібника "Введение в иммунологию" І. Вейсмана, Л. Худа та У. Вуда. Його унікальність у тому, що автори надали матеріал у розрізі молекулярної біології, генетики та цитології.

Змістовний матеріал містить посібник Н. Шевирьова "Введение в ветеринарную иммунологию" (1999), в основу якого ліг курс лекцій та практичних семінарських занять, особлива увага у виданні приділена теоретичним та практичним питанням імунодіагностики та профілактики захворювань тварин.

Довідники, словники. Стрімкий розвиток імунології за останні десятиріччя призвів до нагромадження великої кіль-

кості інформації в цій галузі. Тому назріла проблема видання нових довідників, особливо словників з імунології, в яких фіксувалися б важливі імунологічні поняття як фундаментального, так і прикладного характеру. Серед них відзначимо довідник "Імунологія" за редакцією Г. Бундшу та Б. Шнеевайса, що вийшов уперше у 1976 р., а через два роки — вдруге. В Україні видавництвом "Наукова думка" у 1980 р. було випущено друге видання довідника. Оскільки імунологія пов'язана з багатьма галузями науки, автори об'єднали знання зі сфер, суміжних з імунологією, що надавало можливість швидкого пошуку інформації. Їм вдалося викласти результати досягнень в імунології в минулому, усвідомити та оцінити успіхи, здобуті у 70-ті рр. ХХ ст., та надати читачеві можливість побачити перспективи її подальшого розвитку.

У 1979 р. у СРСР було випущено "Словарь иммунологических терминов" І. Болотникова. У виданні, розрахованому на ветеринарних лікарів, вірусологів, мікробіологів та біохіміків було об'єднано та систематизовано поняття імунології на основі останніх тогочасних досягнень, а також надано пояснення імунологічних термінів, які застосовуються у науковій літературі з тваринництва та ветеринарної медицини. У 1991 р. словник було перевидано з доповненнями. Заслугує на увагу й "Иммунологический словарь" В. Галактіонова. Для повнішого висвітлення імунології тут розтлумачується багато термінів, запозичених із дисциплін, з якими імунологія має експериментальні та теоретичні зв'язки, а також надано перелік англійських скорочень, що використовуються в імунологічних публікаціях з тлумаченням мовою оригіналу та їхнім перекладом на російську мову.

У 1988 р. київське видавництво "Вища школа" випустило у світ у перекладі з німецької, умістивши передмову А. Вершигори, словник К. Дреслера "Иммунология", де подано більше тисячі термінів, що застосовуються в науковій та навчальній літературі з імунології, а також із суміжних галузей — біології, медицини. У виданні уперше трактується термін "імунобіологія": "Часто термін "імунобіологія" застосовується, щоб підкреслити визначення різниці між імунними реакціями, які підтримують здоров'я, та реакціями, які викликають хворобу". Серед термінологічних словників природничого профілю, які заслуговують на увагу, — "Ветеринарна медицина", "Краткий медико-биологический словарь", "Dorland's illustrated medical dictionary".

Важливе значення для відтворення історії ВІБ мають словники та довідники загального характеру: "Биографический словарь деятелей естествознания и техники", "Выдающиеся имена в мировой медицине", "Нобелевские лауреаты Слобжанщины", "Нобелевські лауреати з фізіології та медицини", а також окремих колективів ветеринарного і біологічного профілю: "Мікробіологія в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (1865—2003)", "Історія Харківської державної зооветеринарної академії. 155 років", "Нариси історії Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка", "Національний науковий центр "Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини", "Факультет ветеринарної медицини: історія і сучасність (1931—2006)", "Факультету ветеринарної медицини ПДАТУ — 25".

Основне призначення бібліографічних та біобібліографічних довідників — надання джерел інформації із зазначеної теми та висвітлення діяльності вченого. Значний інтерес становлять історико-біобібліографічні видання про вчених та історико-біографічні видання наукових закладів: "Академік Української академії аграрних наук Володимир Олександрович Бусол та його весни", "Вчені у галузі ветеринарної медицини", "Геннадій Андреевич Красников: биобиблиографический указатель", "Жизнь во имя науки. К 80-летию

со дня народження академіка УААН Геннадія Андреевича Красникова", "Головко Анатолій Миколайович: біобібліографічний покажчик наукових праць за 1986—2005 роки: до 75-річчя створення УААН", "Герман В'ячеслав Валентинович: біобібліографічний покажчик наукових праць за 1963—2009 роки", "На передовому рубежі ветеринарної науки: исторический очерк", "Памяти Анатолия Ивановича Собко", "Служение ветеринарной науке", "Українська академія аграрних наук. 1991—1995: біографічний довідник", "Українська академія аграрних наук. Персональний склад (академіки, члени-кореспонденти, почесні та іноземні члени УААН) 1990—2004 рр.: біографічний довідник", "Школа ветеринарних інфекціоністів — харківський пріоритет", "Кафедри мікробіології та загальної імунології 70 років (історія і сучасність)".

З 1959 р. у СРСР була заснована серія "Науково-біографічна література" (видавництва "Наука", Москва, Санкт-Петербург), де були опубліковані й книги про вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток ВІБ (Д. Заболотний, Р. Кох). Аналогічну серію в Україні видавала і "Наукова думка" ("Биобиблиография ученых Украины", заснована у 1968 р.). Але в ній була відображена інформація переважно про вчених Академії наук УРСР технічного профілю. Ситуація змінилася на краще, коли в Україні почали видавати біобібліографічні серії "Академіки УААН" та "Члени-кореспонденти УААН".

Серед російських бібліографічних покажчиків потрібно виділити "Иммунитет сельскохозяйственных животных и птиц", оскільки в ньому матеріал із аналізованої тематики висвітлений максимально з різних напрямів ВІБ. У покажчику відображена література з резистентності, гуморального та клітинного імунітету, використання методів імунології в діагностиці, з імунопрофілактики та імунотерапії.

Проблеми ВІБ як складової ЗІБ висвітлювались у багатьох радянських періодичних виданнях, знайшли відображення і в сучасних російських: "Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии" (засн. у 1924 р.), "Вестник Российской академии медицинских наук" (засн. у 1946 р.), "Иммунология" (засн. у 1980 р.), "Российский иммунологический журнал" (засн. у 1996 р.), "Медицинская иммунология" (засн. у 1999 р.), "Ветеринарная патология" (засн. у 2001 р.).

Заслужують на увагу матеріали першої конференції з проблем ветеринарної імунології (1985), в яких розглядаються теоретичні основи регуляції імунітету, проблеми протиінфекційного імунітету, імунопрофілактика хвороб тварин тощо.

Дослідження показало, що в Україні статті по ВІБ публікуються переважно у фахових виданнях, міжвідомчих збірниках і матеріалах конференцій співробітників наукових закладів: "Ветеринарна медицина" (міжвідомчий тематичний збірник, засн. у 1964 р.), "Птахівництво" (засн. у 1964 р.), "Ветеринарна медицина України" (щомісячник, засн. у 1996 р.), "Ветеринарна практика", "Сучасна ветеринарна медицина", "Біологія тварин", "Науковий вісник Національного аграрного університету" (засн. у 1997 р.), "Вісник аграрної науки Південного регіону" (засн. у 2000 р.), "Вісник Сумського національного аграрного університету" (засн. у 1996 р.), "Науковий вісник Львівської Державної академії ветеринарної медицини ім. С. Гжицького" (засн. у 1998 р.), "Науковий вісник Чернівецького університету" (засн. у 1996 р.), "Вісник Білоцерківського національного аграрного університету" (засн. у 1997 р.), "Вісник Білоцерківського державного аграрного університету", "Ветеринарна біотехнологія: бюлетень" (засн. у 2002 р.).

Варто торкнутися й такого аспекту, як реферування наукової літератури, зокрема тієї, що стосується ветеринарної імунології. В Україні матеріали цього спрямування відображаються у реферативному журналі "Джерело" (засн. у 1995 р.) у розділі "Ветеринарія". Згодом, у зв'язку зі збільшенням друкованої продукції, зокрема тієї, що стосується ветеринарної імунології, з 1999 р. інформація про неї відображається у другій серії "Джерела" — "Техніка. Промисловість. Сільське господарство".

Аналіз джерельної бази із зазначеної тематики уможливив виокремлення перелічених видань, які сприяли розвитку цієї науки. Таким чином, джерельна база ВІБ дає змогу надати узагальнювальну картину про науку, що свідчить про її актуальність. Для подальшого розвитку ВІБ в Україні потрібно своєчасно видавати власні підручники та перекладні видання, в яких систематизовано наукові відомості з ветеринарної імунології (імунобіології).

Надійшла в редакцію 4 квітня 2012 року